
Bényei Balázs

A magyar levéltárügy előtt álló kihívások a 21. században II.

Az iratok megőrzését és feldolgozását érintő kihívások

A funkció, a használat biztosítása nem létezhet a levéltári anyag nélkül, amelynek megőrzése tekintetében a következő évek-évtizedek sem ígérkeznek kihívásoktól mentesnek. Az elektronikus iratkezelés elterjedése a levéltárosok számára is új típusú feladatokat jelent, mind a szervek felügyelete, mind az iratértékelések, mind az iratátvétel tekintetében. Az elektronikus levéltári infrastruktúra fejlesztése mellett annak fenntartása (hardverek cseréje, szoftveres környezet folyamatos supportálása, frissítése stb.) talán még nagyobb kihívást jelent. A szerveknél emellett jelentős papíralapú levéltárérett irat halmozódott fel, valamint keletkezik a mai napig is, így ezek raktári elhelyezése továbbra is megoldandó feladat lesz a jövőben a hagyományos állományvédelmi képességek és kapacitások biztosítása mellett.

A papíralapú iratok megőrzése

A megvalósuló új beruházások esetében is számos szempont figyelembevételre indokolt. Az üzemeltetési költségeket szem előtt tartva sem elhanyagolható a modern technológiák, a megújuló energiaforrások használatának kérdése, amely egyre inkább követelményként is jelentkezik. Az európai zöld megállapodás alapján az üvegházhatású gázok kibocsátásának 55%-kal történő mérséklését kell megcélozni 2050-ig, aminek eléréséhez az épületek fenntartásának jelentős átalakítása is elengedhetetlen.¹ A beruházások tervezésénél a jövőben megfontolandóak a katasztrófavédelmi szempontok, ezek már a helyszín kiválasztásánál sem hagyhatóak figyelmen kívül. Az Ukrajnában zajló háború ismét ráirányította a figyelmet a fegyveres konfliktusokban rejlő veszélyekre is. Könnyen belátható, hogy bár egy-egy kulturális intézmény önmagában kevéssé válik katonai célponttá, de például katonai vezetési ponthoz, fontos kereskedelmi csomópontoz stb. való közelsége önmagában is kockázatot jelenthet ilyen helyzetben.

A papíralapú iratok elhelyezésének kérdése önmagában komoly feladatot ró mind a levéltárfenntartókra, mind magára a levéltáros társadalomra. Fenntartói oldalról az elmúlt években számos jelentős fejlesztés valósult meg, amelyek révén 2017 és 2022 között

¹ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_hu (A letöltés ideje: 2024. szeptember 28.)

majd 25 ezer iratfolyóméter raktári kapacitásbővülés történt.² A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltárának tervezett fejlesztése szintén napirenden van, de az ismert gazdasági körülmények miatt a megvalósítás egyelőre késik az eredeti tervekhez képest. A beruházások költségeinek jelentős emelkedése és a fenntartók költségvetési helyzete miatt is szükséges ugyanakkor a levéltári szakma aktív részvétele. Alapvető kötelezettség a felgyűlt kintlévőségek pontos felmérése. Az elmúlt időszak egyes adatgyűjtései rendkívül nagy ingadozást mutattak ebben a tekintetben.

A pillanatnyi helyzet tisztázása mellett a rövid és középtávon várható raktári kapacitásigények – legalább – közelítő tervezése is indokolt. Ennek egyszerűbb, bár a gyakorlatban valóban sok nehézséggel járó része annak megállapítása, hogy az egyes levéltárak illetékességi körébe tartozó szervek irattáraiban felhalmozódott iratanyag mekkora része képvisel maradandó értéket, és azt a Ltv. előírásai alapján mikortól kell(ene) átvennie az intézményeknek. A szervellenőrzések során mindenképpen indokolt ennek felmérése is jelentős hangsúlyt helyezni.

Ennél azonban sokkal nehezebb kérdés annak előrejelzése, hogy a szervek jövőbeli működése során milyen mennyiségben keletkeznek maradandó értékű iratok. Ezt különösen az elektronikus iratkezelés folyamatos térnyerése teszi nehezen felmérhetővé. Nem tűnik egyszerű feladatnak, de a minél pontosabb számszerű adatok megléte mind a fenntartók, mind a levéltárak szempontjából is lényegesek a jövőre vonatkozó tervezés során.

A hagyományos iratok esetében a terjedelmi tényező könnyen belátható kihívást jelent. A Levéltári Szakfelügyelet 2022-ben elvégzett átfogó felmérésének összehasonlítása alapján a teljes terület 501 858 iratfolyóméter raktárkapacitással rendelkezik, amelyből szabad kapacitás jelenleg 78 187 ifm. Utóbbi csak alig több, mint ami a már levéltárárett és átvételre váró iratok felének levéltári elhelyezését biztosíthatná elméletben.³ Az iratértékelés szükségességének egyik objektív oka a levéltári raktárkapacitás korlátozott volta.

Az eredeti iratok megőrzése, élettartamuk lehető leghosszabbra történő kitolása tekintetében felbecsülhetetlen értékű munkát látnak el a levéltárak állományvédelmi szakemberei, valamint – sok esetben – külső partnerei. Az elmúlt évek köz- és nyilvános magánlevéltári pályázatainak egyik legegységesebben hasznosuló részét jelentették az e téren végzett pályázati munkák.

A széles körű restaurálási feladatok mellett mindenképpen kiemelendő a 20. századi iratanyagok egyik jellemző problémája, a savasodás. Az ebben az időszakban tömegesen alkalmazott papírnak mint hordozóanyagnak a gyártási eljárásból következően meglevő lignintartalma roncsolja magát a papírt, ami végső soron annak szétporlásához vezet. A folyamat érdemben történő lassítására lehetőséget kínál a tömeges savtalanítási eljárás.⁴ Jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és Budapest Főváros Levél-

² LSZ jel., 2022: 10.

³ LSZ jel., 2022: 10.

⁴ P. Holl, 2020: 40., 47–48.

tára (BFL) rendelkezik ehhez szükséges berendezéssel. Az elmúlt években a két intézmény koordinálásában, központi költségvetésből biztosított forrás terhére került sor más levéltárak bevonásával tömeges savtalanítási projektekre, amelyeket mintaértékű intézményközi együttműködésnek tartok. A lebonyolító levéltárak meglévő infrastruktúrájára alapozva a feladatra biztosított költségvetési forrásokat – az előzetesen kialakított terv mentén – részben az intézmények saját feladatainak ellátására, részben más intézmények javára használták fel.

A savasodás problematikájánál is égetőbb a fertőtlenítési kapacitások kérdése. A korábban az Állami Népegészségügyi Tiszti Szolgálat által kizárólag egy helyen, Budapesten üzemeltetett etilén-oxidos eljáráson alapuló tömeges fertőtlenítési lehetőség 2016-ban megszűnt, hasonló kapacitású berendezés Magyarországon nem érhető el. Piaci alapon formalinos eljáráson alapuló szolgáltatások ugyan jelen vannak, de ezek nagy mennyiségű irat fertőtlenítésére kevésbé látszanak alkalmasnak, ugyanakkor az iratképző szerveknél is erőteljesen van jelen a probléma, de sajnálatos módon közgyűjtemények őrzetében is találhatók fertőzött irategyüttesek. Tanulságos, hogy megjelentek a piacon olyan szolgáltatások is, amelyek állományvédelmi szempontból maradandó értékű iratok esetében semmiképpen sem fogadhatóak el. Erre reagálva a Levéltári Kollégium ad hoc állományvédelmi bizottságot állított fel, amely – elkészült és közzététel előtt álló – jelentésében részletes elemzés tárgyává tette a problémát a fertőtlenítési hatékonyság és az állományvédelmi megfelelőség, valamint az eljárás egészségügyi hatása tekintetében is.⁵ Világos követelmény, hogy maradandó értékű iratok fertőtlenítése csak olyan eljárással valósítható meg, amely megfelelő hatékonyságú a tekintetben, hogy a meglévő fertőzés kezelésével az további állagromlást ne eredményezzen, egyúttal maga az eljárás se okozzon további károkat az adathordozóban, végül egészségügyi szempontból ne veszélyeztesse az iratok kezelőit, használóit. A megfelelő eljárások megkövetelésén túl szükségesnek látszik egy tömeges iratfertőtlenítés biztosítására alkalmas központ létrehozása mind a közgyűjtemények, mind az iratképző szervek számára.

A levéltárak állományvédelmi feladatai szempontjából sajátos lökést adott az energiaárak jelentős emelkedéséből fakadó spórolási követelmény, ami a raktári klimatikus viszonyokra vonatkozó előírások újragondolására készítette a szakmai közvéleményt. Nemzetközi példák nyomán sor került ennek részleges felülvizsgálatára, ami egyrészt a hőmérsékleti tartománnyal kapcsolatos követelmények lazábbá válását eredményezte, mivel ez kisebb mértékben van befolyással az iratok állapotára, másrészt az állományvédelmi szempontból jelentősebb páratartalom tekintetében az állományvédelmi ajánlás szigorításához vezetett.⁶

⁵ Az ajánlást a Levéltári Kollégium ad-hoc bizottsága készítette elő, elfogadása a kézirat leadásáig nem valósult még meg.

⁶ ÁVA: 10.

Közfeladatot ellátó szervek iratkezelésével kapcsolatos feladatok

Az iratképző szervek tekintetében a levéltárak két alapvető feladatát tartom szükségesnek kiemelni. Az egyik az iratkezelés általában vett felügyelete, illetve támogatása szaktanácsadás formájában. A másik az iratértékelés elvégzésével annak eldöntése, hogy mely köziratokat szükséges maradandó értékük miatt megőrizni, és melyek azok, amelyek ügyviteli értékük megszűnésével selejtezendők.

A levéltári illetékesség feladatkörét a levéltári törvény 2022. január 1-jén hatályba lépett módosítása így foglalja össze: „A közlevéltár az e törvényben meghatározottak szerint az illetékességi körébe tartozó közfeladatot ellátó szerv esetében ellátja iratkezelésének ellenőrzését, jóváhagyja iratkezelési szabályzatát és iratselejtezését, meghatározza a szerv maradandó értékűnek minősülő iratainak körét, valamint jogosult és kötelezett irattári anyaga maradandó értékű iratainak átvételére.”⁷ Jóllehet e jogszabályhely viszonylag új, de tartalma a törvényben már korábban is – széttagoltan – szereplő normatív rendelkezések, illetve a kialakult a szakmai gyakorlat alapján régóta – 1995 óta – létező feladatokat summázza.

A közlevéltárakhoz egyúttal hozzá kell értenünk az egyházi levéltárakat – a törvény fordulatával élve: vallási közösség által fenntartott nyilvános magánlevéltárakat –, amennyiben, élve az levéltári törvényben foglalt lehetőséggel, ellátják az adott egyház által fenntartott közfeladatot ellátó szervek tekintetében a közlevéltári illetékességi feladatokat.⁸

Az iratképző szervek felügyelete tekintetében a levéltárak részére biztosított széles körű jogosultságok egyrészt abból az alapelvből vezethetők le, hogy a megőrzés a keletkezés pillanatában veszi kezdetét, és bármely irat potenciálisan maradandó értékű lehet. Ehhez nyugodtan hozzátehetjük Ember Győző ma is aktuálisnak tűnő megállapításait arról, hogy miért is indokolt a levéltárak/levéltárosok szerepvállalása az iratkezelés területén. „Az egyik az, hogy a levéltárak az iratkezelés kérdéseinek a legjobb szakértői, hiszen századok iratkezelésének ismerői. A másik az, hogy a levéltárak nagymértékben érdekeltek abban, hogy az iratkezelés jó legyen.”⁹

Az iratkezelés hatékony felügyelete mindenképpen megköveteli a levéltárostól a hatályos iratkezelési jogszabályok naprakész ismeretét és helyes értelmezését, valamint tényleges alkalmazását is. Az elmúlt időszak számos változása ebből a szempontból kétségtelenül komoly feladatot jelent, példaként említhető a hiteles elektronikus másolatban történő megőrzés esetén alkalmazandó megsemmisítési eljárás, a selejtezés rendjének változásai vagy a köziratok védelmére irányuló hatósági eljárás alkalmazásának kérdése.¹⁰ Ez nem csupán a felügyelt szervek számára fontos, de maguknak a levéltáraknak a saját belső szabályozóik szempontjából is, hogy azok összhangban legyenek a jogszabályokban foglalt követelményekkel és szakmai gyakorlattal egyaránt.

⁷ Ltv. 14. § (2) bekezdés.

⁸ Ltv. 31. § (1) bekezdés.

⁹ Ember, 1969: 11.

¹⁰ 335/2005. Korm. rend. 61. § (7) bekezdés, 335/2005. Korm. rend. 64. §, Ltv. 11/A. §.

Az iratkezelés felügyelete tekintetében talán ennél is összetettebb és komolyabb kihívást jelent, hogy az elektronikus iratkezelés elterjedésével számos újdonság, a korábbiaktól érdemben eltérő megoldások jelentek meg. A különböző nemzetközi szabványok, az eltérő terminológiák (lásd: irat és dokumentum fogalmának következtelen alkalmazása), az alapvetően eltérő logikájú iratnyilvántartási rendszerek (besorolási séma alkalmazása – regisztrátúra rendszer) keveredései a szakmabeliek számára is nehezen átlátható feladványokat hoznak létre. Mindez megköveteli az iratkezelés területét is érintő módszertani kérdések ismételt napirendre vételét a levéltáros szakmai közösségen belül, valamint a levéltári illetékességi területen dolgozó munkatársak rendszeres továbbképzésének biztosítását is.

Az iratértékelések kérdése

A megőrzés tekintetében Hilary E. Jenkinson klasszikus megközelítését, amely a levéltár, illetve a levéltáros feladatául a merev megőrzést helyezi – az iratok tekintetében abból kiindulva, hogy az irattári egységek teljessége egy adott kor lenyomata, így azok teljes körű átvételét tartja megfelelő megoldásnak –, megalapozott kortárs bírálatok is érték. Jenkinson számos alapvetése mély hatást gyakorolt ugyan a levéltári gondolkodásra, de a selejtezésről alkotott megközelítése a II. világháborút követően, a tömeges irattermelés felfutásával végképp tarthatatlanná vált. Theodore R. Schellenberg megközelítésében a levéltár által végzett iratértékelés válik a levéltári iratot meghatározó kritériummá, vagyis a levéltári munka egyik legfontosabb mozzanatává.¹¹ Nemzetközi kitekintésben megfigyelhető a levéltárakkal szemben a különböző tudományterületek igényeinek és a társadalmi elvárásoknak a megváltozása. Ezek az elvárások a levéltárakat memóriaintézménnyé avatták azzal az igénnyel, hogy ne csupán szűrt módon, a bürokratikus állami intézmények szemszögéből, az általános folyamatok és a történelmi szempontból „lényeges” események megismeréséhez szükséges iratok megőrzői legyenek, hanem szélesebb rétegek számára őrizzék meg mindazt, ami egy szűkebb közösség vagy akár egy személy számára fontos lehet. „Lehetetlen azonban megítélni, hogy mire kell majd emlékeznünk” – írta Pierre Nora 1984-ben, és megállapította, hogy „ma a magánvállalatok és a közhivatalok adják ki a levéltárosoknak a »mindent-megőrzés« parancsát, míg azok azt tanulták, hogy a szakma, lényegét tekintve, az ellenőrzött pusztulás művészeté”.¹² A mindent megőrzés gyakorlatát az objektív követelmények ugyanakkor aligha teszik lehetővé. A posztmodern levéltárfelfogás eredményeként létrejött új módszerek, mint a Kanadában alkalmazott makroértékelési gyakorlat vagy az Egyesült Államokban jellemző dokumentációs stratégia igyekeznek áthidalni a problémát.¹³ Németországban pedig mind az elmélet, mind a gyakorlati megvalósíthatóság tekintetében jelentős viták zajlottak.¹⁴

¹¹ Horváth, 2012: 138–141., Schellenberg, 1956: 133, 139–140., Jenkinson, 1934: 149.

¹² Nora, 1999: 148.; Horváth, 2012: 142–146.; lásd még: Lakos, 2002: 7–9.

¹³ Horváth–Németh, 2017: 12–13.

¹⁴ Lakos, 2002: 28.

Az elektronikus iratkezelés megjelenése felvetette azt a csábító gondolatot, hogy minden információ archiválható és örökre megőrizhető. Székely Iván szerint ez „az archívumok eddigi történetének legmerészebb víziója (megítélésünk szerint filozófiai és gyakorlati szempontból egyaránt inkább illúziója)”, amellyel szemben alapvető kulturális jelenségnek tekinti az értékelés és a szelektálás mozzanatait. Megítélése szerint „minden dokumentum, minden információ megőrzésére nincs is szükség”.¹⁵ Lakos János hasonló értékelése szerint minden irat mechanikus megőrzésének ezek korlátlansága esetén sem lenne értelme.¹⁶ Végső soron megemlítendő, hogy a teljes életciklusukat elektronikus formában betöltő iratok tárolására sem áll rendelkezésre végtelen kapacitás, hiszen azok tárolásának hardveres- és szoftveres feltételek, üzemeltetési költségek és ezek működtetéséhez, kezeléséhez humán erőforrások is szükségesek, így bár a megőrzendő iratok aránya talán növelhető, a teljes körű iratátvétel az *e-born* (elektronikusan létrejött) iratok esetében sem tűnik reális elképzelésnek.

A magyar levéltárelméleti gondolkodásban tetten érhető Jenkinson hatása is. A szerző semlegességre, megőrző szerepre vonatkozó tétele sejlik fel Lakos János megfogalmazásában is, amely szerint „a levéltárosi értékelő munka semmiképpen nem lehet részrehajló, nem részesíthet előnyben vagy hátrányban bizonyos ismert vagy sejtett kutatási irányokat/témákat”.¹⁷ Az iratértékelés tekintetében ugyanakkor egyértelműen Schellenberg nézetei gyakoroltak jelentős hatást abban a tekintetben, hogy a maradandó értékű iratok körének meghatározása alapvető feladata a levéltárnak.¹⁸ A levéltárak erre vonatkozó feladatkörét, egyben kizárólagos jogosultságát az elmúlt időszak jogszabályváltozásai is egyértelműsítették.

Az Ltv. vezette be a maradandó értékű irat fogalmát, kitágítva a korábbi történeti értékű irat meghatározásának tartalmát. Ennek definitív meghatározásán túlmenően ugyanakkor – egyes ritka kivételektől eltekintve – nem állapít meg konkrét szabályokat arra, hogy mely iratok minősüljenek maradandó értékűnek. A maradandó érték megítélését viszont egyértelműen a levéltárakhoz rendelte a jogalkotó. A közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet 2020. január 1-jén hatályba lépett módosítása rögzítette, hogy az illetékes levéltár gyakorolja a maradandó értékű irattá nyilvánítás jogát az iratkezelési szabállyal kapcsolatos egyetértési joga gyakorlása és az iratselejtezési jegyzőkönyvek jóváhagyására vonatkozó jogosultsága révén.¹⁹ A levéltári törvény 2022. január 1-jén hatályba lépett módosítása pedig egyértelműen rögzítette, hogy az illetékes közlevéltár feladata a közfeladatot ellátó szervek esetében, hogy „meghatározza a szerv maradandó értékűnek minősülő iratainak körét”.²⁰

¹⁵ Székely, 2007: 23.

¹⁶ Lakos, 2002: 5.; lásd még: Endrényi, 1980: 239–241.

¹⁷ Lakos, 2002: 59.

¹⁸ LOK, 1957: 2., Kenyeres–Sarusi Kiss–Sipos, 2001: 28–30.

¹⁹ 335/2005. Korm. rend. 12. § (2) bekezdés.

²⁰ Ltv. 14. § (2) bekezdés.

Az illetékességből történő iratátvétel mellett a gyűjtőkori állománygyarapítás jelentőségének növekedése szorosan összefügg a memóriaintézménnyé válás gondolatkörével. A „hivatali jellegű” köziratok gyűjtésén túl az egyének, családok, közösségek magániratainak gyűjtése egyre fokozódó jelentőségűvé válik. A hazai levéltári gondolkodás viszonylag hamar nyitott ebbe az irányban, és Ember Győző 1969-ben már úgy fogalmazott, hogy „a haladó levéltárszemlélet elvetette azt az álláspontot, amely szerint csak a hatósági és hivatali eredetű iratanyag tartozik a levéltárak gyűjtőkörébe”.²¹ A hatályos szabályozás szerint a gyűjtőkör olyan maradandó értékű magániratokra terjed ki, amely „a közlevéltár őrizetében lévő levéltári anyaghoz illeszkedik, annak forrásértékét gazdagítja”.²² A magániratok gyűjtése nemzetközi szinten az 1990-es évektől vált egyre kurrensebbé, és kezdték el kidolgozni annak elméleti kereteit is. A hazai szakirodalom a régi gyakorlat dacára az elméleti alapvetésekre korábban nem fordított figyelmet.²³ A közlevéltárak esetében ez eredendően az illetékességi körükbe tartozó szervekhez kötődő jelentősebb személyek irathagyatékát, területi levéltárak esetében a jelentősebb családok, majd társadalmi szervezetek iratait jelentette. Napjainkban ez folyamatosan egészül ki korábban talán kevés figyelmet érintő magániratok körével, a mindennapi élet valóságát tükröző személyes iratok gyűjtésével. A nyilvános magánlevéltárak jellemzően egy-egy vallási közösség iratait gyűjtik és őrzik meg, illetve két, kimondottan politikai közösség iratainak gyűjtésére koncentrálnak intézményi szinten. A gyűjtőkori munkában talán némi verseny is megfigyelhető, de ez inkább serkentő és segítő jellegű, mivel az illetékességgel szemben – ahol jogszabály rendelkezhet a levéltárba adásról – itt az önkéntesség, a személyes bizalom játszik fontos szerepet az iratok eredeti tulajdonosa és az azok végleges őrzési helyévé váló levéltár között. A sokszínűség így itt sokkal inkább segíti mintsem gátolja az iratanyag megőrzését és kutathatóvá válását. Az iratértékelés ugyanakkor itt is ugyanazzal a felelősséggel jár, amivel a köziratok esetében.

A „mindent megőrzés” lehetetlensége és az iratértékelésben rejlő szükségzerű torzítás ellentmondásának kiküszöbölésére az iratértékelések elveinek pontos meghatározása és megfogalmazása jelenthet megoldást. Terry Cook vélekedése szerint a levéltárosnak fel kell ismernie azt a szerepet, amelyet az iratanyagra és ezen keresztül a történeti emlékezetre gyakorol.²⁴ Az iratértékelések esetén a kiválasztás szempontrendszerének részletes dokumentálása, indoklása, hogy az utólag megismerhető legyen, nem áll távol a hazai levéltári gyakorlattól sem, mint azt számos esettanulmány bizonyítja.²⁵ A jövőben ezek mennyiségének növekedése, elkészítésük szükségességének tudatosítása, valamint az iratértékelésről szóló módszertani szakmai diskurzus elmélyítése mindenesetre indokoltnak látszik. A levéltáros felelőssége ebben a tekintetben jelentős és nem áthárítható. A korlátozott kapacitás, a szervek eltérő viszonyulása és lehetőségei, a szakmai elveknek

²¹ Ember, 1969: 5.

²² Ltv. 14. § (3) bekezdés.

²³ Nagy Á., 2021: 56–58.

²⁴ Cook, 2002: 182.

²⁵ A teljesség igénye nélkül lásd: Fehér et al., 2021; Sasfi, 2020; Nagy A., 2020; Haraszti, 2023; Kazareczki, 2021; Schmidt, 2021; Györgyi, 2021.

és preferenciáknak való megfelelés eltérő követelményei között kell felelős döntést hozni arról, hogy a tömegesen képződő iratok tengeréből mit emel ki és őriz meg a levéltár.

Az elektronikus iratkezelés terjedése – új típusú kihívások

Az elektronikus iratok térnyerése, az abból következő „paradigmaváltás” nem újkeletű gondolat a szakmában. Az ICA 1998-ban kiadott módszertani útmutatója óta eltelt időszak mind a levéltárelmélet, mind a gyakorlat területén jelentős fejleményeket hozott. A számítástechnika alkalmazásának általános elterjedése vezetett az iratkezelés területén alkalmazott egyes szabványok, mint a DoD Directive 5015.2 1997., a MOREQ „család” ISO 15489-1 Record Management szabvány egyes változatainak létrejöttéhez, szoros összefüggésben az elektronikus dokumentum- és iratkezelő rendszerek széles körű elterjedésével.²⁶

Már az ICA-útmutató kiemelte, hogy az elektronikus iratok sérülékeny természetének és hitelességük megőrzésének alapvető nehézségei megkövetelik az ezeket kezelő előírások, illetve szabványok megteremtését a levéltári érdek érvényesülésének figyelembevételével.²⁷ A levéltári megőrzés tekintetében az első változatban 1997-ben *Open archival information system* (Nyílt Levéltári Információs Rendszer, OAIS), majd a 2002-ben megjelent és 2012-ben már nemzetközi szabványnak minősülő anyag (ISO 14721:2012) vált itthon is alapvetéssé, elméleti keretet kínálva az elektronikus iratok hosszú távú sértetlen és hiteles megőrzése részben elvi, részben nagyon is gyakorlati problematikájára.

Hazai példák közül a Koroknai Ákos, Küntler Ferenc, Szatucsek Zoltán, Vánkosné Timár Éva és G. Vass István részvételével megalakított, az elektronikus iratok archiválásának kérdését átfogó, az elektronikus iratok teljes életciklusára vonatkozó vizsgálatot magára vállaló munkacsoport (2001),²⁸ az elektronikus iratok kezelésének máig ható kereteit – egyebek mellett a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendeletet, valamint a tanúsított iratkezelési szoftverekkel szemben támasztott követelményeket meghatározó egymást követő rendeleteket – megteremtő Közigazgatás Egységes Iratkezelési Rendszere (KEIR) Projekt, a 2009–2013 között megvalósított Elektronikus Levéltár Projekt, valamint az elektronikus levéltári átadás kereteit megteremtő, az elektronikus formában tárolt iratok közleltári átvételének eljárásrendjéről és műszaki követelményeiről szóló 34/2016. (XI. 30.) EMMI rendelet (formátumrendelet) említhető a teljességre való törekvés nélkül.

²⁶ Az *electronic document and records management system* elnevezés szó szerinti fordítása némileg zavaró lehet, mivel az Amerikai Egyesült Államok (ausztrál hatásra létrejött) gyakorlatából adódóan elkülöníti a dokumentum (valamely rögzített információ) és a *record* (valamely szerv működése során keletkező, azt tanúsító dokumentum) fogalmát, míg a hazai megközelítés az irat fogalmában ezt együtt kezeli. (Lásd részletesebben: Bényei, 2022.)

²⁷ ICA GMER, 1997: 21–22. Az anyag szerint az 1970-es évektől indult volna a folyamat, de a fentebb vizsgált esetekben ugyanakkor ez a folyamat már korábban megindult hiszen számos esetben, például az ausztrál, a brit vagy az USA-beli törvényekben a szabályozás már elmozdult ebbe az irányba, és a magyar jogi gyakorlat is 1969-től kiterjesztette az irat fogalmát a géppel olvasható adatokra.

²⁸ Koroknai et al., 2001: 3–10.

Bár a formátumrendelet immár majd nyolc éve létezik, az ez alapján megvalósult levéltári átvételek számát nyugodtan nevezhetjük alacsonynak. Az egyetlen megjelent esettanulmány hiteles elektronikus másolatként tárolt digitális iratállomány levéltári átvételének tapasztalatairól számol be.²⁹ Tudomásom szerint az azóta megvalósult – nem túlzottan magas számú –, a formátumrendelet szerinti iratátadások közül csupán egy tartozott az 1-es típusúnak számító, a szerv tanúsított elektronikus iratkezelő szoftverében kezelt iratok átadására vonatkozó eljárás körébe, amelyre Budapest Főváros Levéltára illetékességi körében került sor. Ennek egyik alapvető oka, hogy a szervek – és az alkalmazott iratkezelési szoftverek – sem készültek még fel erre.

Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy a formátumrendelet szerinti elektronikus iratátvétel technikai lehetősége az Elektronikus Levéltár Projekt révén adott az MNL-ben és a BFL-ben is, de ugyanez a magyar levéltári rendszer egészéről aligha mondható el. Az szükséges architektúra mindenképpen összetett rendszer, amely megköveteli az archív tár (*archival storage*) és a szolgáltatási réteg (*access*) elkülönítését, olyan módon, hogy a szolgáltatási réteg felől ne lehessen visszahatni az archív tárra.³⁰ Az archív tár tekintetében pedig alapvető követelmény, hogy a tartós megőrzésre szolgáló információs csomagok (AIP) duplikáltan álljanak rendelkezésre, ami a gyakorlatban fizikailag is elkülönült tárolási megoldás alkalmazását követeli meg.³¹ Összességében rendkívül összetett infrastrukturális és szoftveres követelményrendszer kialakítása szükséges. Megfigyelhető tendencia, hogy egyre több szerv, köztük például a jellemzően kis méretűnek tekinthető felsőoktatási levéltárak illetékességébe tartozó egyetemek is egyre nagyobb arányban keletkeztenek elektronikus iratokat.

Az elkövetkező években valamennyi levéltártípus esetében elodázhatatlan feladattá fog válni ezek átvételének megvalósítása. Ez egyrészt már most is megköveteli, hogy a levéltárak ne csupán a papíralapon átveendő iratok mennyiségét mérjék fel előzetesen, de az elektronikus formátumúak mennyiségéről – tárhelyigényéről – is minél pontosabb képpel rendelkezzenek. A valamennyi levéltártípusra is kiterjedő elektronikus levéltári megoldások gyakorlati kivitelezése is egyre sürgetőbb feladatként jelentkezik, akár egyes intézmények, akár intézmények együttműködése, akár központi megoldások keretében valósul is meg. Ezek tervezése megkezdésének mindenképpen stratégiai jelentőségű kérdéssé kell válnia a következő években, aminek elmaradása alapvetően veszélyeztetheti a maradandó értékű elektronikus iratok fennmaradását.

A papíralapú iratok digitalizálása

A levéltárakban végzett digitalizálási tevékenység, a reprográfiai feladatellátáshoz igazodva, jelentős előzményekre épül. Az állományvédelmi célú másolatkészítés a II. világháborúig visszamenő hagyományú a szakterületen, amely a digitalizálás technikai fel-

²⁹ Túrke, 2019.

³⁰ OAIS 4.1.

³¹ OAIS 4.1.1.3.

tételeinek megjelenésekor már kiforrott módszertannal rendelkezett és számos eleme, eredménye alkalmazható volt az analóg levéltári iratok digitalizálása során is.³² A levéltári reprográfiai tevékenység alapvetően állományvédelmi célokat szolgált, részben biztonsági célú másolat, részben az eredeti irat megóvása érdekében készített használati célú másolat formájában. Ezt a szemléletet tükrözte a levéltári törvény is, amely a megrongált vagy pusztulásnak indult, illetve különösen jelentős levéltári anyagról történő biztonsági másolat készítését sorolta a levéltárak alapfeladatai közé.³³ A kimondottan kutatási célú másolatkészítés is jelentős múltra tekint vissza, és eredetileg más levéltárak anyagának másolatban történő gyűjtése kapott jelentős szerepet, különösen a határon túli magyar vagy magyar vonatkozású levéltári anyag esetében.³⁴

A tömeges digitalizálási eljárások 2000 körüli meghonosodásával már a kezdetektől nyilvánvaló volt, hogy megfelelő eredmény megvalósítása csak átgondolt stratégia, tervezés mentén valósítható meg.³⁵ Fokozatosan előtérbe kerültek a digitalizálásnak az anyag használata, elérhetővé tétele terén mutató előnyei is. A svédországi Lundban 2001. április 4-én tartott szakértői ülés által megállapított „lundi alapelvek” között már egyértelműen megjelent a szabad hozzáférés elve, ami a digitalizálás révén biztosítható. „Európa kulturális és tudományos öröksége egyedi és jelentékeny közkinccset képvisel. Forrásait feltétlenül digitalizálni kell annak érdekében, hogy a polgárok jobban hozzájuk férhessenek, és hogy Európa közös kulturális örökségét (mind a múltbelit, mind a jövőbenit) meg lehessen őrizni.”³⁶ A levéltárak középtávú informatikai stratégiája már 2006-ban célul tűzte ki a közérdeklődésre számot tartó levéltári anyag digitalizálásának és online közzétételének megvalósítását, kiemelve a széles körű kereshetőség és a folyamatos hozzáférhetőség biztosításának fontosságát. Ennek előnyeiként kiemelte az ismeretterjesztést, az oktatásban és a tudományos kutatásban történő fokozottabb részvételt, valamint az állományvédelmi előnyöket.³⁷ A 2008-ban kidolgozott Szolgáltató Levéltár Stratégia a levéltári feladatok szolgáltató jellegének fejlesztése keretében megfogalmazott feladatok közé sorolta a „másolatkészítési eljárások korszerűsítése (digitalizálás)” kérdését is.³⁸

A felgyűlt tapasztalatokra alapozva Kenyeres István 2017-ben egyértelműen a publikációs célú, tömeges digitalizálás mellett érvelt, nem csupán a levéltári anyagra, hanem általában a közgyűjteményekben őrzött kulturális javakra vonatkozóan is.³⁹ Az ebben az évben elfogadott Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia már kimondottan a digitális tartalmak hozzáférhetővé tételét tűzte ki célul „a kultúrához és kulturális értékekhez

³² Borsa, 1969: 322., Czikkelyné, 2014: 15–16.

³³ Czikkelyné, 2014: 24–25., Ltv. 13. § f) pont.

³⁴ Czikkelyné, 2014: 25., Ila, 1959: 24. Ila Bálint cikke abból a szempontból is rendkívül tanulságos, mert a mikrofilm megjelenése a levéltárakban az 1950-es években a digitalizálás kapcsán megjelenő kérdésekhez egészen hasonló problémákat vetett fel.

³⁵ Cseh–Körmendy–Rác, 2002: 13.

³⁶ Lundi alapelvek.

³⁷ LIF, 2006: 11.

³⁸ SZLS: 10.

³⁹ Kenyeres, 2017.

való szabad hozzáférés biztosítása” érdekében.⁴⁰ A kutatói igények és a levéltári szakma szemléletváltásának eredményeként a levéltári törvény módosítása 2022. január 1-jei hatállyal azzal egészítette ki a közlevéltárak alapfeladatait, hogy az „őrizetében lévő levéltári anyag használatának elősegítése érdekében – digitalizálási terv alapján – gondoskodik kutatási célú digitális másolatok készítéséről és használatba adásáról”.⁴¹

A hazai levéltári rendszer eltérő ütemben kapcsolódott be iratanyagának tömeges digitalizálásába, de az eddigi eredmények is jelentősnek mondhatóak. Az elmúlt évben a hazai levéltárakban összesen 3 017 141 digitális felvétel és összesen 132 870 felvétel biztonsági mikrofilmmásolat készült.⁴² A BFL 1998-ban kezdte meg az őrizetében lévő térképek digitalizálását, majd 2004-ben, nagyrészt NKA-támogatások által biztosított forrásokból, rendszeres digitalizálási projekteket hajtott végre. A digitalizált anyag terjedelme 2016-ra meghaladta az 500 TB-ot.⁴³ A Magyar Országos Levéltárban 2000-tól kezdtek el a digitális fényképezés alkalmazását (az analóg fényképezés, mikrofilmezés és fénymásolat-készítés mellett), majd 2003-tól a tömeges digitalizálási eljárások bevezetését. Elsődleges cél a jogszabályból fakadó állományvédelmi célú másolatok készítése volt, amelyet járulékosan egészített ki a publikációs, használatot elősegítő funkció. Az MNL reprográfiai tevékenységének 2002-ben 5%-át tette ki a digitalizálás, amely arány 2012-ben, a levéltári integráció évében 40%-ra növekedett.⁴⁴ Az MNL reprográfiai tevékenységében a digitalizálás mostanra teljes mértékben felváltotta a mikrofilmezés gyakorlatát.⁴⁵ A BFL ugyanakkor a technológia megbízhatóságára tekintettel kisebb mértékben továbbra is folytat állományvédelmi célú mikrofilmezést.⁴⁶

A vallási közösségek által fenntartott nyilvános magánlevéltárakban 2009 körül indult meg a folyamat és 2014-től vált általánossá.⁴⁷ Ennek során kiemelt szerepet szántak az egyházi anyakönyvek digitális feldolgozásának. Az általuk digitalizált iratok mennyisége 2019-re elérte a 6,5 millió oldalt, amelynek 75%-át az anyakönyvek tették ki.⁴⁸ A hangsúly egyértelműen a kutatási célok kiszolgálására helyeződött. A 2019-ben készült felmérés szerint az ennek során digitalizált anyag 88%-a volt kutatható, amelynek 5%-a volt teljesen szabadon, 80%-a regisztrációval az interneten, míg 15%-a a levéltár kutatótermében volt elérhető, hozzáférhető.⁴⁹

Az MNL Adatbázisok Online felülete, a Hungaricana vagy az egyházi levéltárak együttműködésében megvalósult matricula.hu adatbázis jelentős felhasználói forgalmat generál. Kiragadott példaként említhető, hogy 2024 áprilisában a matricula.hu 6592,

⁴⁰ KDS: 4.

⁴¹ Ltv. 13. § j) pont.

⁴² Kultstat 2023. a1446t11 adatlap CG; CK oszlopok.

⁴³ P. Holl., 2017.

⁴⁴ Czikkelyné, 2014: 236.

⁴⁵ Lásd Kultstat. 2021., Levéltárak – „a1446t11” adattábla.

⁴⁶ Kenyeres, 2023a: 32.

⁴⁷ Lakatos, 2019: 23.

⁴⁸ Lakatos, 2019: 22.

⁴⁹ Lakatos, 2019: 25.

az Adatbázisok Online 14 831 látogatást, míg a számos, nem csupán levéltári anyagot is szolgáltató Hungaricana 247 027 látogatást ért el.⁵⁰ Összehasonlításként: 2023-ban a teljes magyar levéltári rendszerben (köz- és nyilvános magánlevéltárak együttesen) havi átlagban mintegy 8252 kutatási eset történt a Kultstat adatai szerint.⁵¹

A hagyományos reprográfiai megoldásokkal összevetve a digitalizálás legfőbb előnye az adattovábbítás gyors és viszonylag egyszerű módja, amely által korlátlan számú felhasználó, fizikai helyétől függetlenül, akadálymentesen kutathat az elektronikus másolatokban. A mikrofilm biztonsági célú másolatként továbbra is számos előnnyel rendelkezik a digitális állománnyal szemben (hosszú távú költségek, időtállóság, egyszerűbb eszközökkel visszaolvasható), kutatási szempontból azonban a digitalizált anyag a keresés és lényegében a helytől és időtől független elérés biztosítása révén érdemben új minőséget (és nagyobb hatékonyságot) jelent.

A rendszeres tervszerű digitalizálás továbbra is fontos feladat. A tervezés során ugyanakkor nem csupán az állományvédelmi szempontok, de a kutathatóság kérdése is releváns. Figyelembe kell venni azt is, hogy – akárcsak az iratértékelés – egy-egy irategyüttes digitális feldolgozása és kutathatóvá tétele az egyszerűbb elérhetőség révén annak kutathatóságát is befolyásolja. A digitalizálásból kimaradó vagy csak később sorra kerülő források kevésbé lesznek a jövőben a kutatók szeme előtt, míg az online elérhetőek a korábbinál nagyobb érdeklődést válthatnak ki. Ezzel a „mit digitalizáljunk?” kérdése egyúttal erőteljes hatást gyakorolhat a jövőbeli kutatásokra is. A rendszeres és tervszerű digitalizálás tekintetében ez ismét felelősséget ró a levéltárosokra, és megköveteli, hogy a digitalizálendő iratanyagok kiválasztása átgondoltan és transzparens módon történjen.

Hasonlóan alapvető elvárássá válik napjainkra, hogy azon iratok, amelyek nem esnek valamilyen kutatási korlátozás alá, az interneten keresztül is kutathatóvá váljanak. Napjainkban a kutatói igények és a szolgáltató szemlélet már megköveteli az egyszerű kereshetőséget, a könnyen használhatóságot, a felhasználóbarát megjelenítést is. A közlevéltárak és a központi költségvetési támogatásból megvalósuló digitalizálási projektek esetében ezek ingyenessége is fontos alapvetés.

Az irány tehát a „teljes vertikumú digitális tartalomfejlesztés”, ami a digitalizálendő iratok kiválasztását, digitalizálásra történő előkészítését, digitalizálását, metaadatokkal történő ellátását, tárolását és online közzétételét együttesen foglalja magában. Ez összességében, a tudományos kutatással, az oktatási és széles körű kulturális hasznosulással együtt a levéltári anyag fokozottabb társadalmi hasznosulását segítheti elő a jövőben.

A tömeges, tervszerű digitalizálás mellett figyelmet érdemel a kutatói igényekhez szorosan kapcsolódó másolatok készítése. A modernebb reprográfiai technikák megjelenése, a fénymásolat, majd a digitalizálás lehetősége magával hozta az erre vonatkozó kutatói igények egyértelmű növekedését is.⁵² A kutató közvetlen megrendelésére készülő fénymásolatok hosszú ideig nagy népszerűségnek örvendtek, a 2000-es években

⁵⁰ Similar web lekérdezés alapján. <https://www.similarweb.com/> (A lekérdezés ideje: 2024. május 31.)

⁵¹ Kultstat. 2023., Kutatási esetek száma.

⁵² Felhasználói igények tekintetében lásd: Fülöp–Török, 2016: 117.

pedig – a digitális fényképezőgépek elterjedésével – jelentős kutatói igény mutatkozott a saját eszközzel történő fényképmások készítésére is.⁵³ Nem tartom elvetendő gondolatnak a fotójegy jövőbeli teljes körű ingyenessé tételét azon esetekben, ahol az csupán kutatási célokat szolgál és nem kerül sor az elkészült másolatok közlésére. Költségvetési oldalról ez feladatot jelentene a levéltárfenntartók számára is, ugyanakkor a kutatói igények mindenképpen ebbe az irányba mutatnak.

A jövőben a rendszeres és tervszerű digitalizálás mellett talán érdemes lenne megvizsgálni a kutatói kérésekhez igazodó – az angolszász világban már elterjedt „on demand” – digitalizálási feladatok rendszerbe illesztését. A kutatók részére történő eseti kérések teljesítését olyan módon kellene elvégezni, hogy azok egyúttal – mozaikszerűen – beilleszthetők legyenek a levéltár elektronikus másolatai közé. Ehhez – sok egyéb mellett – nélkülözhetetlen a megfelelő modern levéltári nyilvántartások megléte is. Az erre vonatkozó gondolkodás már megjelent, a BFL pedig az 1873–1919 közötti árvaszéki iratok esetében bevezette ennek alkalmazását.⁵⁴

Összességében a papíralapú iratok digitalizálása jelentős mértékben segíti elő azok disszeminációját (terjedését), egyszerűsíti a hozzáférést mind földrajzi, mind társadalmi értelemben, megteremti a lehetőséget, hogy – az akár szociális, akár egészségügyi okokból – hátrányos helyzetű csoportok egyszerűbben hozzáférhessenek ezen adatokhoz. Végső soron elősegíti a levéltárak fokozottabb társadalmi jelenlétét, a levéltári anyag nagyobb társadalmi hasznosulását. A közzététel tekintetében – a használati számok is ezt mutatják – fontos célkitűzés, hogy minél egyszerűbben, lehetőleg egységes felületen váljanak elérhetővé a levéltárak, sőt az egyéb típusú közgyűjtemények digitális tartalmai is.

A levéltári működés és a levéltári szolgáltatások digitalizációja

Fontos különbséget tenni két rendkívül hasonló kifejezés a digitalizálás és digitalizáció között. A digitalizálás alatt az analóg objektumok elektronikus formátumra történő átültetését értjük, míg a digitalizáció ezen lényegesen túlmutat. A digitalizáció (digitális átállás) az információtechnológiai megoldások széles körű bevezetését és alkalmazását foglalja magában.

A Nemzeti Digitalizációs Stratégia értelmezésében a „digitalizáció kezdetben elsősorban az analóg folyamatok kiváltását és elektronikus rendszerek bővítését jelentette: a digitális folyamatok bevezetése transzparensabb képet nyújtott egy szervezet működésének hatékonyságáról. Mára a digitalizáció fogalmi meghatározása tovább bővült; egyaránt jelenti egy szervezet meglévő szoftvereinek, megoldásainak összekapcsolását, hálózatban történő kezelését, a digitális adatgyűjtést és adatelemzést.”⁵⁵

A közgyűjtemények digitalizáltsága tekintetében a belső folyamatok elektronizálása mellett fontos elem az általuk nyújtott elektronikus szolgáltatások körének szintje,

⁵³ Beszámoló MNL, 2005: 180. A Magyar Országos Levéltár 2005-ben vezette be a fotójegyet.

⁵⁴ <https://bparchiv.hu/arvaszeki-iratok-tajekoztato/> (A lekérdezés ideje: 2024. szeptember 17.)

⁵⁵ NDS 15. <https://2015-2019.kormany.hu/download/f/58/d1000/NDS.pdf> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)

amelynek mérésére az elektronikus szolgáltatások általános szintjének mérésére szolgáló beosztás megfelelő analógiát kínál.

- 1. szint** *Elektronikus információnyújtás:* például a hivatal honlapján lévő tájékoztatás az ügyintézésről vagy a nyitvatartási időről.
- 2. szint** *Egyirányú kapcsolat (hivattól az ügyfél felé):* például a hivatali honlapról letölthetőek az ügyintézéshez szükséges nyomtatványok.
- 3. szint** *Kétirányú kapcsolat:* online és hitelesítve kitölthetőek az űrlapok, megtörténik a kitöltés ellenőrzése és a letöltött dokumentumokat azonosítási eljárás mellett vissza is lehet küldeni elektronikus formában.
- 4. szint** *Teljes ügymenet elektronikus lefolytatása:* beleértve az egyes pénzügyi tranzakciókat is.
- 5. szint** *Személyre szabott, sok esetben automatikus e-ügyintézés:* rendelkezésre álló adatok alapján automatizál, illetve a konkrét ügyfélre vonatkozóan személyre szabott szolgáltatásokat biztosít.⁵⁶

A levéltári anyag használhatóságát lehetővé tévő segédletek tekintetében jelentős lépések történtek a digitalizáció útján. A korábbi papíralapú segédletek digitalizálása, azok nagy mértékű hasznosulása miatt, már a digitalizálási tevékenység levéltári megjelenését követően szinte azonnal felmerült.⁵⁷ Az elektronikus adatbázisok napjainkra lényegében kiszorították a hagyományos segédleteket, amelyek helyét az adatbázisok vették át.⁵⁸ A korábban elkészült segédletek digitalizálása és digitális formában történő elérhetővé tétele mellett és helyett a szabványos levéltári leírások készítése és online közzététele jelenti napjaink kihívásait. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy egy időigényes folyamat kezdeténél tartunk. A szükséges szoftveres környezet számos elemében adott. Az MNL-ben és a BFL-ben még az Elektronikus Levéltár Projekt részeként vezették be a ScopeArchive rendszert, számos más levéltár pedig az elmúlt években a Nemzetközi Levéltári Tanács (ICA) támogatásával létrehozott ATOM levéltári nyilvántartórendszer bevezetése mellett döntött. Mindkét megoldás már az ISAD(G), ISAR és ISDIAH szabványok szerinti levéltári leírások elkészítését támogatja.⁵⁹ A hazai köz- és nyilvános magánlevéltárak kevés kivétellel tehát rendelkeznek azokkal az eszközökkel, amelyek a korszerű levéltári leírások elkészítéséhez és online publikálásához szükségesek. Az általános levéltárak mellett a felsőoktatási és az egyházi levéltárak is csatlakoztak az Elektronikus Levéltári Portálhoz (ELP), így elkészült és közzétett leírásaik e közös felületen keresztül elérhetőek.⁶⁰

⁵⁶ E-közig.: 12–13.

⁵⁷ Cseh–Körmendy–Rác, 2002: 10.

⁵⁸ SZLS ért.: 5.

⁵⁹ <https://arca.melte.hu/index.php/>, http://univa.mflsz.hu/index.php/?sf_culture=hu, https://static-cdn.hungaricana.hu/media/uploads/reports/2021/Szakmai_besz%C3%A1mol%C3%B3_ATOM.pdf (A letöltés ideje: 2024. június 15.)

⁶⁰ <https://www.eleveltar.hu/kereses?selectedTab=structure> (A letöltés ideje: 2024. június 15.)

A szabványos levéltári leírásoknak megfelelő, először alap (vagy felső), majd egyre mélyebb szintű leírások készítése és közös felületen történő közzététele, az alapleltárak II. világháború utáni elkészítéséhez fogható méretű és jelentőségű munkának ígérkezik, amelyek – Borsa Iván értékelése szerint legalábbis – egyik előfutárát képezték az ISAD(G) szabványának.⁶¹ A kutatói igények valóban megfelelő szolgálatát az jelentené, ha a készülő, új segédletek minél teljesebb mértékben elérhetővé válnának a közös felületen keresztül.

A digitalizáció fogalma túlmutat az iratanyag segédleteinek internetes elérhetőségén, illetve modern levéltári leírásként történő egységes rendszerben történő közzétételén. Ide tartozik a levéltárak egész működésének a mindenkori technikai lehetőségekhez történő igazítása, mind a belső működés, mind az elektronikus nyújtott és elérhető szolgáltatások terén, ugyanakkor mindez nem nélkülözheti a digitalizálás eredményeit, amelyek a levéltárak digitális átállásának az alapzatát jelentik. A közelmúltban robbanásszerűen felfutó mesterséges intelligencia alkalmazása a levéltári feladatellátásban is kétséget kizáróan meg fog jelenni a közeljövőben.⁶²

A levéltárak feladatellátása és működése intézménytípusonként, sőt intézményenként is jelentős eltéréseket mutat és a digitalizáltság szintje is szélsőségesen oszlik meg. A BFL és az MNL esetében az ELP felületén online történő beiratkozásra és online kérdésleadásra is lehetőség van, míg egyes intézmények esetében a fond- és állagjegyzék sem érhető el a honlapon.

Az interneten történő kéréslevezetés lehetőségének biztosítása 2024. július 1-től jogszabályban foglalt kötelezettsége a levéltáraknak. Jóllehet ezt elektronikus levél útján is megvalósíthatják, a korszerű megoldás valamilyen elektronikus azonosításra visszavezetett és szakrendszerben kezelt eljárás lenne.⁶³

A hatékony digitalizáció két alapvető részre osztható:

1. Az intézmény működésével kapcsolatos folyamatok digitalizálása: ide tartozik például az elektronikus levelezőrendszer megléte, az elektronikus nyilvántartások szakrendszerben történő vezetése, a kutatói kérések ügyfélkapun keresztül történő fogadása, az intézmény látogatottságára, illetve gyűjteményének használatára vonatkozó adatok valós idejű digitális megoldást alkalmazó gyűjtése, valamint az intézmény működésével kapcsolatos triviálisabb feladatok is a belső e-mailek alkalmazásától az elektronikus iktatáson keresztül az összetett work-flow megoldásokig.
2. A közgyűjtemény digitalizált adatvagyonának feldolgozásával hozzáadott értéket, illetve többletszolgáltatás lehetőségét biztosító megoldások és fejlesztések: ide tartoznak kiemelten a mesterséges intelligencián alapuló, a digitalizált tartalmak metaadattartalmát gazdagító, ezáltal elérhetőségüket megkönnyítő megoldások.

⁶¹ Borsa, 2001: 8–9.

⁶² Ezzel kapcsolatban az első tapogatódzások már korábban megindultak. Lásd: Hegedűs, 2019; Szerényi, 2022.

⁶³ 19/2024. KIM rendelet 11. § vö. 27/2015. EMMI rendelet 44. § (8) bekezdés.

A digitalizáció eltérő szintje, valamint a szakterületi sajátosságok miatt szakterületi digitalizációs stratégiák megalkotása, valamint ezek kidolgozása és – később – a szakterületi stratégiák megújítása során a digitalizációra vonatkozó követelmények beillesztése szükséges. Ezek kiemelt prioritásai:

- közgyűjteményi elektronikus nyilvántartórendszerek alkalmazásának kiterjesztése, összekapcsolása,
- elektronikus szolgáltatások fejlesztése,
- digitalizációra épülő szolgáltatások piaci alapú szolgáltatásfejlesztése,
- elektronikus tartalomfeldolgozás,
- Mesterséges Intelligencia alkalmazások fejlesztése, bevezetése.

A levéltári digitalizálás eredményeire építő tartalomszolgáltatás és a levéltári szakmai folyamatok digitalizációja a jövőre nézve nem csupán lehetőséget, de bizonyosan elvárást is jelent a teljes levéltári ágazat felé. Az online tartalomfogyasztás általánossá válása kihívást jelent, de egyúttal lehetőséget is jelentős fejlesztések megvalósítására, amelyek eredményeként a levéltári alapfeladatok, mint az iratanyag megőrzése, feltárása, használatának biztosítása, valamint a levéltárak tudományos és kulturális szolgáltatásainak biztosítása hatékonyabban valósulhatnak meg.

Összegzés

A levéltárak alapvető funkciója, az iratanyag használatának biztosítása, akár ügyfélszolgálati, akár kutatási célból, akár a szélesebb érdeklődő közönségnek szóló kulturális szolgáltatások keretében aligha fog változni, ahogy a levéltárak ettől elválaszthatatlan saját tudományos feladatkörének megőrzése is messzemenően indokolt. Az iratanyag használatának biztosítása nem lehetséges annak ismerete és megértése nélkül, ami különösen a 20. századot megelőzően keletkezett levéltári anyag esetében predestinálja az anyagot kezelő levéltárost tudományos kutatói szerepre (is).

A széles körű ismeretközvetítő tevékenység ebből a szempontból a használat egy új, kiterjesztett módja, hogy a levéltáros (levéltár-pedagógus) közvetítőként lép be a levéltári anyag és a levéltárhasználó („laikus”, érdeklődő stb.) közé. Az egyes funkciók és konkrét szakmai feladatok aránya és megoszlása persze nem csupán levéltártípusonként, de konkrét levéltáranként is jelentős eltéréseket mutat, és ez feltehetőleg a jövőben is így lesz. A helyes arányt az őrzött iratanyag jellege, rendezettsége, valamint a levéltárhasználók (és fenntartók) igényei, nem utolsó sorban az intézmény erőforrásai függvényében a vezetőknek és munkatársaiknak kell megtalálnia. A vezetői felelősség, a koncepcionális gondolkodás ebben sarkalatos jelentőségű.

A digitalizáció a gyakorlatban új követelményeket és lehetőségeket teremt, de a feladatok és maga a levéltárosi hivatás lényege nem változik. A levéltári anyag ismerete, az annak értelmezéséhez és feltárásához szükséges szaktudás – történeti, nyelvi, levéltárelméleti ismeretek – az iratképzőkre vonatkozó hivataltörténeti-közigazgatási jártasság, a forrásközeli történettudományi feltáráshoz szükséges kompetenciák, a szakszerű iratértékeléshez elengedhetetlen elméleti és gyakorlati felkészültség változatlanul a levél-

tári feldolgozómunka alapját jelentik. Ezek hiányában csupán a használat lehetőségének technikai biztosítására és szolgáltatásokra koncentrálnak feladatellátás lehetséges. Utóbbi viszont összességében ezen használatra bocsátás színvonalát csökkentené, és hosszú távon informatikai és szolgáltatási feladatellátással degradálhatja a levéltári tevékenységet. Ezzel nem csupán a levéltáros szakma, de a levéltárhasználók is veszítenének, mivel ez a levéltári szolgáltatások színvonalának visszafejlődéséhez vezetne.

A szakmának így – a korábbi feladatok megőrzése mellett – napjaink elvárásaihoz igazodva új kompetenciákra kell szert tennie és azokat beépítve a hagyományos levéltári folyamatokba kell kiszolgáltatni a változó igényeket is.

Források és szakirodalom

- ÁVA = Czikkely Tibor – Káli Csaba – Orosz Katalin – P. Holl Adrien – Szlabey Dorottya: Állományvédelmi ajánlás. Budapest 2017/2022. https://mnl.gov.hu/sites/default/files/melleklet_iv_2783_2022_allomanyvedelmi_1.pdf (A letöltés ideje: 2024. június 23.)
- Bényei, 2022 = Bényei Balázs: Az irat fogalmának alakulása a 19. századtól napjainkig. [A hanglemmez változó fogalma a 19. századtól napjainkig.] *Levéltári Közlemények*, 2020. 143–156.
- Beszámoló MNL, 2005 = Beszámoló a Magyar Országos Levéltár 2005. évi tevékenységéről. (11/2006 OL.) https://mnl.gov.hu/sites/default/files/2005_0.pdf (A letöltés ideje: 2024. május 28.)
- Borsa, 1969 = Borsa Iván: A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára I. A gyűjtemény kialakulása. *Levéltári Közlemények*, 1969. 289–323.
- Borsa, 2001 = Borsa Iván: A magyar levéltárügy ötnegyed százada. Schneider Miklós emlékezete. Szerk: Hausel Sándor. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból.) Salgótarján, 2001. 5–13.
- Czikkelyné, 2014 = Czikkelyné Nagy Erika: *Levéltári reprográfia*. Bp., 2014.
- Cseh–Körmendy–Rácz, 2002 = Cseh Gergő Bendegúz – Körmendy Lajos – Rácz György: Digitalizálás a levéltárakban. *Levéltári Szemle*, 2002. 3. sz. 3–18.
- Cook, 2002 = Cook, Terry: Archives, records, and power. From (postmodern) theory to (archival) performance. *Archival Science*, 2002. 2. sz. 171–185.
- E-közig. = Ügyfélkiszolgálás a közigazgatásban. Speciális jelentés, 2017 Készítette: Fibinger Anita, dr. Kádár Krisztián, Kovács Péter, Magyar András https://joallam-jelentes.uni-nke.hu/SpecJelentesek/%C3%9Cgyf%C3%A9lkiszolg%C3%A1ll%C3%A1s%20a%20k%C3%B6zigazgat%C3%A1sban_2017.pdf (A letöltés ideje: 2024. június 17.)
- Endrényi, 1980 = *Levéltári ismeretek kézikönyve*. Szerk.: Endrényi Ferenc. Bp., 1980.
- Ember, 1969 = Ember Győző: *Levéltári rendeltetés – levéltárosi hivatás*. *Levéltári Közlemények*, 1969. 3–20.
- Fehér et al., 2021 = Fehér Csaba – Haász Réka – Horváth M. Ferenc – Koltai Gábor – Szabó Attila – Szabó Bence: *Beszámoló a Gazdasági és társadalmi szervek illeté-*

- kességének elhatárolására alakult ad hoc bizottság tevékenységéről (2018. június).
 Levéltári Szemle, 2021. 1. sz. 5–23.
- Fülöp–Török, 2016 = Fülöp Tamás – Török Ádám: Szakmai beszámoló a Magyar Nemzeti Levéltár „Kutatói szokások felmérése 2016” kérdőívének eredményeiről.
 Levéltári Közlemények, 2016. 271–297.
- Györgyi, 2021 = Györgyi Csaba: Civil a pályán. A civil szervezetek iratainak gyűjtése
 Budapest Főváros Levéltárában. Levéltári Szemle, 2021. 1. sz. 40–51.
- Haraszi, 2023 = Haraszi Viktor: A selejtezés jogi szabályozása Magyarországon: a szokás-
 jogtól a szabályrendeletekig. 2. Levéltári Szemle, 2023. 1. sz. 5–30.
- Hegedűs, 2019 = Hegedűs István: Hogyan segít újragondolni a levéltárak szerepét a mes-
 terséges intelligencia és a gépi tanulás? Levéltári Közlemények, 2019. 89–98.
- Horváth, 2012 = Horváth J. András: Levéltárelmélet a posztmodernig és vissza. Levéltári
 Szemle, 2012. 2. sz. 24–41.
- Horváth–Németh, 2017 = Horváth J. András – Németh Ágnes: Beszámoló a magyar
 Levéltárosok Egyesülete 2017. évi vándorgyűléséről. Levéltári Szemle, 2017. 3. sz.
 7–26.
- ICA GMER, 1997 = Guide for managing electronic records from archival. Párizs, 1997.
<https://www.ica.org/resource/ica-study-n8-guide-for-managing-electronic-records-from-an-archival-perspective/> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)
- Ila, 1959 = Ila Bálint: A mikrofilm a levéltárban. Levéltári Közlemények, 1959. 16–51.
- Jenkinson, 1934 = Jenkinson, Hilary: A manual of archive administration. London, 1934.
- Kazareczki, 2021 = Kazareczki Noémi: Az elmúlt évek mintavételei gyakorlatának tapasztalatai az illetékességi iratátvételeknél. Levéltári Közlemények, 2021. 235–243.
- KDS = Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia (2017–2025). <https://digitalisjoletprogram.hu/files/27/c4/27c41541fb75cfb0bfd4ceb02385fb4e.pdf> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)
- Kenyeres– Sarusi Kiss–Sipos, 2001 = Kenyeres István – Sarusi Kiss Béla – Sipos András: Jelenkori polgári peres iratok értékelése és selejtezése. Levéltári Szemle, 2001. 3. sz. 11–40.
- Kenyeres, 2017 = Kenyeres István: Digitalizálni csak a közönségnek érdemes igazán. Digitális Múzeum. Szerk.: Ruttkay Zsófia – German Kinga. Bp., 2017.
- Kenyeres, 2023a = Kenyeres István: Budapest Főváros Levéltára szakmai fejlesztési koncepciója, 2023–2028. Levéltári Szemle, 2023. 3. sz. 5–32.
- Koroknai et al., 2001 = Koroknai Ákos – Küntler Ferenc – Szatucsek Zoltán – Vánkosné Timár Éva – G. Vass István: Az elektronikus iratok archiválásával összefüggő kérdések áttekintése. Levéltári Szemle, 2001. 3. sz. 3–10.
- Kultstat. = Kulturális Statisztikai Adatgyűjtő Rendszer <https://kultstat.oszk.hu/#/home/public> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)
- Lakos, 2002 = A köziratok levéltári értékelésének kérdései. Szerk.: Lakos János. Bp., 2002.
- Lakatos, 2019 = Lakatos Andor: Tömeges digitalizálás az egyházi levéltárakban – megfigyelések egy kérdőíves felmérés alapján. Levéltári Szemle, 2019. 2. sz. 20–31.

- LIF = Levéltárak középtávú informaticai stratégiája és feladatterve (2006–2010). https://mnl.gov.hu/sites/default/files/orszagos_leveltar/informatikai_strategia.pdf (A letöltés ideje: 2024. október 7.)
- LSZ jel., 2022 = Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2022. évi tevékenységéről és ellenőrzési tapasztalatairól. *Levéltári Szemle*, 2023. 2. sz. 5–14. https://mnl.gov.hu/kapcsolatok/leveltari_szakfelugyelet/eves_jelentesek.html (A letöltés ideje: 2024. június 23.)
- Lundi alapelvek = A digitalizálási munkálatok összehangolása – Lundi alapelvek. (A svédországi Lundban 2001. április 4-én tartott szakértői ülés megállapításai.) Fordította: Hegyközi Ilona. <https://mek.oszk.hu/egyesulet/lund-hun.html> (A letöltés ideje: 2024. június 13.)
- Nagy A., 2020 = Nagy Adrienn: Mintavételes selejtezés a jogszabályi változások tükrében a Magyar Nemzeti Levéltárban. *Levéltári Közlemények*, 2020. 117–122.
- Nagy Á., 2021 = Nagy Ágnes: A magánélet dokumentációs univerzuma. Elméleti megfontolások és gyakorlati tapasztalatok a magániratgyűjtés terepén. *Levéltári Szemle*, 2021. 2. sz. 56–81.
- NDS = Nemzeti Digitalizálási Stratégia 2015–2019. <https://2015-2019.kormany.hu/download/f/58/d1000/NDS.pdf>(A letöltés ideje: 2024. június 10.)
- Nora, 1999 = Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. *Aetas*, 1999. 3. sz. 142–157.
- OAIS = ISO 14721:2012 – Open archival information system. Washington, 2012. <https://public.ccsds.org/pubs/650x0m2.pdf> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)
- P. Holl, 2017 = P. Holl Adrienn: Levéltári digitalizálás és megőrzés 2017-ben. <https://docplayer.hu/107090279-P-holl-adrien-budapest-fovaros-leveltara.html> (A letöltés ideje: 2022. október 20.)
- P. Holl, 2020 = P. Holl Adrien: Tömeges savtalanítás Budapest Főváros Levéltárában. *Levéltári Szemle*, 2020. 2. sz. 40–49.
- Sasfi, 2020 = Sasfi Csaba: Egészségügyi dokumentáció mint a levéltáros szakma (egyik) nagy kihívása. *Levéltári Közlemények*, 2020. 123–146.
- Schellenberg, 1956 = Schellenberg, T. R.: *Modern archives. Principles and techniques*. Chicago, 1956.
- Schmidt, 2021 = Schmidt Anikó: Gyűjtőkori munka a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában. *Levéltári Szemle*, 2021. 2. sz. 82–90.
- Székely, 2007 = Székely Iván: Négy archívumi világkép. *Információs Társadalom*, 2007. 3. sz. 15–46.
- SZLS = Levéltár Stratégia „A szolgáltató levéltár” stratégia koncepciója http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kultura/kozgyujt/szolgalt_leveltar_strat_konc_090616.pdf (A letöltés ideje: 2024. június 13.)
- SZLS ért. = Levéltár Stratégia Értékelése. „A szolgáltató levéltár” stratégia koncepciójában foglaltak megvalósulásának számbavétele és értékelése https://mnl.gov.hu/sites/default/files/szolgaltato_lt_strategia_ertekeles_lk_utan_vegleges_04_21-1-converted.pdf (A letöltés ideje: 2024. június 13.)

Türke, 2019 = Türke Gábor: A Belügyminisztérium irattári anyagába tartozó maradandó értékű, hiteles elektronikus másolatként tárolt digitális iratállomány levéltári átvétele. *Levéltári Közlemények*, 2019. 99–109.

Törvények, jogszabályok, rendeletek

LOK 1957 = Utasítás a minimális levéltári értékhatár alá eső irattárak kérdéseinek szabályozásáról. Tervezet. 1957. február 27. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_1_Illetekesség/?pg=9&layout=s&qquery=lev%C3%A9lt%C3%A1r%20feladata (A letöltés ideje: 2024. június 10.)

Ltv. = 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről. <https://njt.hu/jogszabaly/1995-66-00-00> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)

19/2024. KIM rendelet = 19/2024. (VI. 11.) KIM rendelet a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet módosításáról. <https://njt.hu/jogszabaly/2024-19-20-80> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)

27/2015. EMMI rendelet = 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről. <https://njt.hu/jogszabaly/2015-27-20-5H> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)

335/2005. Korm. rend. = 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről. <https://njt.hu/jogszabaly/2005-335-20-22> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 29.)